

RECENZIE — GLOS Y

FR. VARTÍK, NIEKTORÉ OTÁZKY ZÁKLADNE A NADSTAVBY V ČSR

Jednou z dôležitých úloh, ktoré vyplývajú pre prácu marxistickej filozofie z našej súčasnosti, je teoretické zhodnotenie a zovšeobecnenie skúseností, získaných našou spoločnosťou pri prechode od kapitalizmu k socializmu. Filozofická analýza a zhodnotenie týchto skúseností má mnohostranný význam. Predovšetkým potvrdzuje základné názory marxistickej filozofie na vývin spoločenského života a zároveň ich obohacuje a rozvíja. Takto napomáha k úplnejšiemu a presnejšiemu poznaniu zákonitostí spoločenského života, čo má aj značný prakticko-politický význam jednak pre ďalší vývin našej spoločnosti, jednak pre ostatné krajiny, budujúce socializmus, a aj pre medzinárodné robotnícke hnutie. Osobitnú dôležitosť má v boji proti revizionistickým snahám vyvracať marxistickú teóriu spoločenského vývinu preceňovaním historických zvláštností jednotlivých období a jednotlivých krajín.

Dôležitým príspevkom na uskutočnenie týchto úloh je knižná práca kandidáta filozofických vied Fr. Vartíka *Niektoré otázky základne a nadstavby v ČSR*. Ako je čitateľovi zaiste dobre známe, otázky základne a nadstavby sa dostali po vyjdení Stalinovej práce *Marxizmus a otázky jazykovedy* do stredu záujmu nielen pracovníkov marxistickej filozofie, ale aj ostatných spoločenských vied. Diskusia, ktorá sa rozvinula okolo základne a nadstavby v SSSR a v krajinách ľudovej demokracie, sústredovala sa predovšetkým na otázky priebehu zmien v základni a nadstavbe a v súlade s tým aj na otázku presného vymedzenia rozsahu pojmov základne a nadstavby. Pritom vystupovala mimoriadne do popredia potreba rozpracovať túto problematiku z hľadiska skúseností spoločenskej praxe najmä z obdobia takých prenikavých zmien, aké nastávajú v spoločenskom živote v priebehu budovania socializmu. S. Vartík sa v svojej práci usiluje prispieť k rea-

lizovaniu tejto neľahkej úlohy na základe analýzy skúseností budovania socializmu v našej krajine.

Svoju prácu rozdelil na štyri kapitoly.

V prvej kapitole sa zaoberá všeobecnoteoretickými otázkami základne a nadstavby a objasňuje základné stanoviská v diskusii. Píše, že základným nedostatkom prvej skupiny názorov bolo dogmatické opakovanie a absolutizovanie istých nepresností a čiastočných chýb v uvádzanej Stalinovej práci. Viedlo to najmä k zjednodušeniu názorov na nadstavbu, ktorá sa zužovala na ideológiu a názory vládnúcich tried. Takto sa vylučovali protikladné sily a ich boj vo vnútri nadstavby, čo, pravda, nezodpovedá skutočnosti.

Druhá skupina názorov zastávala klasický názor na nadstavbu ako na odraz základne vrátane jej protirečení, čiže ako vnútorne protirečivý jav, ktorý zahrňuje názory a ustanovizne vládnúcich i potláčaných tried danej epochy.

Pri hodnotení výsledkov tejto diskusie sa autor opiera o názory klasikov marxizmu-leninizmu a ukazuje, že pre pochopenie dialektiky spoločenského vývinu má význam také chápanie, ktoré vychádza z dialektickej protirečivosti základne a nadstavby. Uzaviera, že v súlade s chápaním treba do nadstavby zahrňovať názory a ustanovizne nielen vládnúcich, ale aj potlačovaných tried.

Ďalej sa zaoberá otázkou zmien základne a nadstavby a osobitosťami socialistickej základne a nadstavby. Vysvetľuje, že revolučné zmeny v základni a nadstavbe sú zložitým procesom a nie je správne chápať ich ako prostú zámenu starej základne a nadstavby za novú. Preto sa tiež vyslovuje proti termínu „likvidácia“ základne a nadstavby a upozorňuje na presnejší Marxov termín „prevrat“ v základni a nadstavbe.

Osobitnou zložitou a hlbkou sa vyznačuje prevrat o základni a nadstavbe pri prechode od kapitalizmu k socializmu. Odlišným spôsobom

vzniká predovšetkým základňa, čo vyplýva zo zásadnej odlišnosti socialistických výrobných vzťahov, vylučujúcich akékoľvek vykorisťovanie, od výrobných vzťahov všetkých vykorisťovateľských spoločností. Pri vzniku vykorisťovateľskej spoločnosti vznikajú nové výrobné vzťahy v lone starej spoločnosti a vydobytie politickej moci revolučnou triedou je zavŕšením týchto zmien. Socialistické výrobné vzťahy však nemôžu vzniknúť v lone kapitalizmu. Preto socialistická revolúcia sa začína v čase, keď socialistické výrobné vzťahy ešte nejestvujú.

Radom zvláštností sa vyznačuje aj vznik a vývin politickej nadstavby. Podmieňuje ich predovšetkým okolnosť, že robotnícka trieda nevykorisťuje, a preto jej moc sa nedostáva do protikladu so základnými záujmami ostatných vrstiev pracujúcich.

Zložité prevrat v základni a nadstavbe pri prechode k socializmu nie je možný bez vstupu marxistickej strany. Preto autor venuje osobitnú časť kapitoly úlohe marxistickej strany v nadstavbe socialistických a ľudovodemokratických štátov.

Po tomto načrtnutí problematiky učenia o základni a nadstavbe pristupuje s. Vartík k jadrú svojej práce, ktoré tvorí druhá, tretia a štvrtá kapitola.

V druhej kapitole hovorí o podmienkach vzniku ľudovodemokratického zriadenia v ČSR. Načrtáva základné predpoklady prechodu k socializmu, ktoré sa vytvorili v hospodárskom a politickom vývine buržoáznej ČSR a ukazuje, ako protiklady buržoáznej spoločnosti u nás vyvrcholili v okupácii a národnoslobodzovacom boji. Ukazuje, že naša revolúcia mala dve úzko súvisiace etapy: národnodemokratickú a socialistickú. V oboch mala vedúcu úlohu robotnícka trieda, vedená komunistickou stranou. Robotnícka trieda pritom postupovala v úzkom spojení s pracujúcim roľníctvom a s ostatnými vrstvami pracujúcich. V priebehu revolúcie postupne izolovala buržoáziu a presadzovala prerastanie národnodemokratickej revolúcie na revolúciu socialistickú. Tento proces sa uskutočňoval za priaznivých medzinárodných podmienok, vytvorených porážkou fašizmu a víťazstvom SSSR.

Tretia kapitola hovorí o zmenách v základni a nadstavbe počas našej revolúcie a štvrtá o dobudovaní politickej základne a nadstavby. V oboch kapitolách autor systematicky vysvetľuje, ako sa v jednotlivých obdobiach mení ekonomická základňa, triedna štruktúra a celá nadstavba našej spoločnosti. Osobitne

zložitým a na spracovanie náročným problémom boli najmä zmeny v našej nadstavbe — pravda, za predpokladu, že sa sledujú v celej šírke. Treba konštatovať, že práca s. Vartíka je vážnym pokusom o vyriešenie aj tejto otázky.

Prítom treba pripomenúť, že tieto kapitoly nemajú historickoopisný charakter, ako to často pri takýchto prácach býva, ale dôsledne dodržiavajú teoretickú úroveň historickomaterialistickej štúdie. Autor cielavedome podriaďuje historickú, príp. ekonomickú analýzu vytyčeným historickomaterialistickým úlohám. Preto aj na miesta, sledujúce vývin základne a nadstavby v ČSR, organicky nadväzuje riešenie všeobecnejších otázok teórie historického materializmu. Tak je to napr. v štvrtej kapitole, kde sa v súvislosti so štúdiom zmien, uskutočňovaných u nás v období dobudovania politickej základne a nadstavby, zaoberá otázkou vzťahu medzi kategóriou nadstavby a spoločenského vedomia a pod. Niektoré riešenia však ostávajú predbežné a problematizujú, čo napokon aj autor výslovne poznamenáva. Je v nich však veľa podnetných myšlienok, ktoré by si zaslúžili dôkladnejšie spracovanie.

Taktiež treba s uznaním hodnotiť výber materiálu. Z práce je jasné, že autor študoval problematiku do veľkej šírky a hĺbky. Potvrzuje to napokon aj ucelenosť a všestrannosť záverov, ktoré robí na jednotlivých miestach. Niet teda pochýb, že mal možnosť prácu oveľa viac rozviesť o množstvo rôznych konkrétnych údajov, opisov rôznych opatrení, udalostí atď. Autor však veľmi starostlivo narábal s konkrétnym materiálom a zaoberal sa iba najzákladnejšími faktami. Neunavuje čitateľa množstvom nepotrebných podrobností. Treba teda konštatovať, že správne používa historicko-logickú metódu, aj keď úloha rozpracovávať problematiku historického materializmu na základe špecifických vývinu jednotlivých spoločností je z tohto hľadiska značne náročná. Práca je taktovo veľmi prehľadná, má jednoduchú stavbu, zrozumiteľný štýl a celku pôsobí veľmi sviežim dojmom.

Uvedené klady robia z práce s. Vartíka zdatný celok, ktorý je obohatením našej pôvodnej literatúry z historického materializmu. Okrem teoretickej hodnoty a politickej aktualnosti podtrhuje jej význam aj to, že už niekoľko rokov ukončená diskusia o základni a nadstavbe u nás ešte dosiaľ neprinesla podobnú súhrnnú prácu, vychádzajúcu z analýzy vývinu našej spoločnosti. Okrem toho sa od ukon-

čenia diskusie na problematiku základne a nadstavby nezaslúžene veľa zabúda. Odporúčame preto prácu s. Vartika do pozornosti rov-

nako pracovníkom historického materializmu, ako aj širokému okruhu čitateľov.

J. Karásek

DVĚ CESTY ROZVOJE MARXISTICKÉ ETIKY

Ocenit spravodlivo knihu s tak širokým zámerom, jakou je nesporné spoločná práca Karla Máchy a Martina Marušiaka *Etika a dnešek*,¹ včlenená aktuálnymi otázkami marxistickej etiky, není jistě v omezeném rozsahu časopisecké recenze snadným úkolem. V pěti kapitolách knihy zamýšlejí se autoři postupně nad poměrem marxismu k etice, nad některými problémy socialistické morálky, nad předpoklady náboženské morálky, vykládají marxistické pojetí svobody a mravní odpovědnosti člověka, poukazují na nový smysl lidského života v socialistické společnosti.

Ze samotné šíře problematiky pojmáné autory do jejich práce je zřejmé, že jejich hlavním cílem nebylo vlastní teoretické řešení etických problémů, nýbrž především jejich srozumitelný výklad z hlediska morálních potřeb naší společnosti. Je třeba přímo říci, že tomuto propagandistickému a popularizačnímu cíli neslouží uvedená kniha vždy se stejným úspěchem a že ne vždy vyvozuje kompoziční a stylistické důsledky z tohoto svého zaměření. Na teoretickou práci je často příliš kusá, příležitostná a místy, přiznejme, i povrchní, zatím co jako popularizační práce strádá — i přes řadu působivě napsaných pasáží prokazujících schopnost autorů analyzovat fakty denního života — přece jen suchostí, neústrojnou spekulací (subjekt stojí „... uprostřed cesty mezi vlivy vnějšího okolí a vlastním výsledkem lidského jednání, a proto je do jisté míry svobodou, do jisté míry — a to především — ovšem determinován“, 155), abstrakcemi („v případě mravního hodnocení se věc komplikuje o to, že každé hodnocení není jenom hodnocením čehosi, ale i hodnocením ve vztahu k něčemu“, 34—35), nedomyšlenými či špatně redigovanými výrazy („odmítá-li marxismus etické zdůvodnění« socialismu, neztrácí tím ... marxismus jako věda etikou podstatu“, 13; „... společenských tříd socialismu — dělnictva, rolnictva, pracující inteligence —...“, 43; „lidský život je vlastně ži-

voucím komplexem společenských vztahů“, 145). Je přirozené, že sdělná účinnost knihy klesá úměrně množství nedostatků tohoto druhu.

Po obsažnějších dříve uveřejněných recenzích² zaznamenávající jednotlivé klady i zápory Máchovy a Marušiakovy knihy bylo by zbytečné znovu se probírat jednotlivostmi. Tím naléhavější se však zdá být potřeba celkového zamýšlení nad obecným smyslem knihy, ztělesňující určitý přístup k etickým problémům a realizující určitý program rozvoje marxistické etiky.

Marxistická etika, jejíž vědecké základy položili klasikové marxismu-leninismu kritikou idealistických, absolutistických a pseudohumanistických základů vykořisťovatelských etických teorií, stojí dnes podobně jako kterákoliv jiná živá věda před množstvím naléhavých problémů, přinášených potřebami jejího dalšího rozvoje. Můžeme říci, že program tohoto rozvoje zahrnuje především dva základní odlišné, i když souvisící úkoly.

První z nich je dán nezbytností rozpracování teoretických problémů marxistické etiky, tj. toho souhrnu gnoseologických, axiologických i psychologických problémů etiky, které bývají v buržoazní literatuře obvykle shrnovány pod vyhýbavým názvem „metaetika“. Naproti tomu je druhý úkol organicky spjat s vlastním posláním etiky jako teorie mravního jednání lidí a požaduje analýzu a hodnocení nově vzniklých společenských vztahů s cílem formulace etických norem socialistické soužití a vytvoření systému nové socialistické morálky. Nesprávné chápání skutečné souvislosti obou těchto vzájemně se doplňujících úkolů vytváří reálné nebezpečí nesprávné orientace rozvíjející se práce v oboru marxistické etiky. Některým pracovníkům uniká skutečnost, že nikoli první, ale druhý úkol představuje klíč k úspěšnému a harmonickému rozvoji marxistické etiky, při

¹ K. Mácha, M. Marušiak, *Etika a dnešek*, Melantrich 1960.

² M. Machovec, *Dnešek a etika*. Zamýšlení nad knihou K. Máchy a M. Marušiaka, *Etika a dnešek*, Praha 1960, Filosofický časopis ČSAV, 1960, 5.